

Εισαγωγικό σημείωμα

Με τη συμπλήρωση είκοσι πέντε χρόνων από το θάνατο του Παναγή Λεκατσά, το περιοδικό *Ουτοπία* θεώρησε χρέος τιμής να παρουσιάσει στο ευρύτερο κοινό ορισμένες από τις πτυχές του έργου και της προσωπικότητας ενός από τους πιο γνωστούς και συνάμα άγνωστους μελετητές της αρχαίας Ελλάδας.

Στα χρόνια που κύλησαν από το θάνατο του Λεκατσά διαπιστώθηκε ένα μάλλον περίεργο φαινόμενο. πολλοί από τους ερευνητές που ασχολούνται σήμερα με την ερμηνεία του πολιτισμού της αρχαίας Ελλάδας στη χώρα μας έχουν την αίσθηση ότι το έργο του Λεκατσά είναι μάλλον ξεπερασμένο, γεγονός που ως ένα βαθμό είναι αλήθεια και ως ένα βαθμό δεν είναι. Οι γνωστές θέσεις του περί τοτεμισμού και μητριαρχίας —θέσεις που χαρακτηρίζουν τους περισσότερους από τους ανθρωπολόγους της εποχής του— για τους ερευνητές αυτούς σήμερα δεν παρουσιάζουν παρά μόνο ιστοριογραφικό ενδιαφέρον. Έτσι, είναι ιδιαίτερα δύσκολο να αξιολογηθεί η προσφορά του, αφού η νεότερη κριτική, εκτός από ελάχιστες περιπτώσεις θετικής αντιμετώπισης (βλ. Ε. Παπανούτσος, *Τό Βήμα*, Γενάρης 1958 και Α. Λεντάκης, *Χρονικό* 1971 και *Ἀνθρωπος*, Ἰανουάριος 1976), είτε τον αγνόησε συστηματικά είτε κράτησε ιδιαίτερα επιφυλακτική στάση απέναντί του (Μ. Ἀνδρόνικος, «Ἐρασιτέχνου Διόνυσος», *Τό Βήμα τῆς Κυριακῆς*, 27-2-1972). Η διστακτική όμως στάση αυτών των ερευνητών δεν μείωσε στο ελάχιστο το σεβασμό προς τη σπάνια εργατικότητα, την ευρυμάθεια, τη βαθιά γνώση των πηγών και την τόλμη του Λεκατσά να προχωρήσει σε ρηξικέλευθες για την εποχή του ερμηνείες.

Ο εκλαϊκευτικός χαρακτήρας του έργου του επηρέασε βαθιά το κοινό που ενδιαφέρεται για τα προβλήματα της ιστορίας του πολιτισμού, κοινό που ακολουθεί ακόμα και σήμερα χωρίς καμιά αμφισβήτηση τις απόψεις του, ορισμένες από τις οποίες έχουν προσλάβει αξιωματικό χαρακτήρα. Αξίζει, επίσης, στο σημείο αυτό, να σημειωθεί ότι παρόλο που ο ίδιος, λόγω του ασυμβίβαστου χαρακτήρα του, ήταν ιδιαίτερα φειδωλός σε ομιλίες και διαλέξεις, εντούτοις η επίδραση του έργου του, ιδιαίτερα στους νέους, είναι βαθύτατη. Όσοι κινούμαστε στον πανεπιστημιακό χώρο έχουμε διαπιστώσει την εμβέλεια αυτής της επίδρασης. Όλες σχεδόν οι φοιτητικές εργασίες με θέμα τον Διόνυσο αντανακλούν άμεσα ή έμμεσα τις ανθρωπολογικές και εθνολογικές του αντιλήψεις. Κι ακόμη, όλα σχεδόν τα ερωτήματα που υποβάλλονται σε διαλέξεις με περιεχόμενο σχετικό με τη θρησκεία της αρχαίας Ελλάδας απορρέουν από τη μελέτη του έργου του Λεκατσά και του G. Thomson, που ήταν ένας από τους πιο σημαντικούς δασκάλους του. Τονίζουμε σκόπιμα το εύρος αυτής της επίδρασης, γιατί μόνο έτσι μπορούμε να αντιληφθούμε τον αμφίσημο χαρακτήρα ενός διανοητικού μόχθου που, μπορεί να έμεινε στην αφάνεια από τους πανεπιστημιακούς ειδι-

κούς, επηρέασε όμως και επηρεάζει το ευρύτερο κοινό. Ως ποιο βαθμό, ωστόσο, επηρέασε τους ίδιους ειδικούς είναι ένα θέμα για συζήτηση.

Όσο λοιπόν κι αν είναι δύσκολο να συνοψίσουμε και να αποτιμήσουμε τη συμβολή του Λεκατσά στην εφαρμογή της εθνολογικής και ανθρωπολογικής μεθόδου στη μελέτη του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού, δεν θα πρέπει να παραλείψουμε ορισμένες διαπιστώσεις. Η πρώτη αφορά στον ίδιο τον άνθρωπο, την ιδεολογική κατεύθυνση και τον πνευματικό του ορίζοντα. Η πολυσχιδής αφοσίωση του Λεκατσά στη μελέτη της αρχαίας ελληνικής παράδοσης ήταν για κείνον έργο ζωής το οποίο υπηρέτησε με αυταπάρηση και αυτοθυσία. Η δεύτερη έχει σχέση με το αντικείμενο των ενδιαφερόντων του και το σημείο που βρισκόταν ο συγκεκριμένος ερευνητικός χώρος όταν συνέθετε τα δικά του έργα. Ο Λεκατσάς γνωρίζει πολύ καλά τις επιστημονικές κατακτήσεις στον τομέα της εθνολογίας και θρησκευτολογίας, όπως όμως θα φανεί και από τις εργασίες του αφιερώματος, δεν τοποθετείται απέναντί τους, αλλά παρουσιάζει αφομοιωμένα όσα από τα συμπεράσματά τους συμφωνούν με τη δική του θεώρηση. Στο βιβλίο του *Διόνυσος*, έργο που εκδόθηκε ένα χρόνο μετά το θάνατό του, χάρη στην άοκνη φροντίδα της συντρόφου του Εύας Βλάμη, δεν παραλείπει να μνημονεύσει αναλυτικά τις οφειλές του στις θέσεις των Briffault, Morgan, Tylor, Bachofen, Frazer, Webster, Harrison, Conford, Thomson και Robertson Smith. Αξίζει επίσης να σημειώσουμε εδώ ότι, μολοντί ο Λεκατσάς είναι ιδιαίτερα δεκτικός προς τα διδάγματα των οπαδών της εξελικτικής θεωρίας, σε σημείο μάλιστα που ο αμήνητος αναγνώστης παραμένει με την εντύπωση ότι πρόκειται για θαυμαστές κατακτήσεις που η αξιοπιστία τους δεν αμφισβητήθηκε ποτέ, δεν είναι το ίδιο ανεκτικός προς τα υπόλοιπα ερμηνευτικά ρεύματα του καιρού του. Παραλείπει να αναφερθεί, έστω και υπαινικτικά, σε όλες τις υπόλοιπες ερμηνευτικές προσπάθειες, επειδή είναι απόλυτα βέβαιος ότι βρίσκονται μακριά από το δρόμο της αλήθειας που ο ίδιος πιστεύει. Έτσι, απουσιάζουν από τη συλλογιστική του οι θέσεις των Gernet, Jeanmaire, Otto, Dumézil, κ.ά., ο στοχασμός των οποίων θα έδινε ίσως άλλες διαστάσεις στους ανθρωπολογικούς του προβληματισμούς.

Δεν θα υπεισέλθουμε ούτε θα συζητήσουμε εδώ τις πιθανές αδυναμίες μιας παρόμοιας προσέγγισης. Είναι προφανές ότι πρόκειται για αδυναμίες και πολλών άλλων θεωρητικών του πρώτου μισού του 20ού αιώνα και όχι μόνο του Λεκατσά. Σε γενικές, πάντως, γραμμές μπορούμε να πούμε ότι το έργο του, κράμα πολιτικής ευαισθησίας, λογοτεχνικής δεξιοτήτας και αξιοθαύμαστης εργατικότητας, φιλοπονίας και αυταπάρησης, κατατάσσεται σε τρεις περιόδους που αντανακλούν ταυτόχρονα και τις ερευνητικές του αναζητήσεις. Εκτός από τις πολυάριθμες μελέτες του, που εκπλήσσουν ποσοτικά και ποιοτικά, άρθρα σε εφημερίδες, περιοδικά και λήμματα σε λεξικά και εγκυκλοπαίδειες συμπληρώνουν όλο το φάσμα των ενδιαφερόντων του.

Στην πρώτη περίοδο, ύστερα από μια αποτυχημένη απόπειρα να αναλύσει την εξέλιξη της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας με τη μέθοδο της μαρξιστικής διαλεκτικής, στρέφει τη συγγραφική του δραστηριότητα στις μεταφράσεις των αρχαίων συγγραφέων. Οι μεταφράσεις αυτές, που εγκαινιάζονται επίσημα με τη μετάφραση του Πινδάρου (1938), και οι ερμηνευτικές του εκδόσεις, βαθιά επηρεασμένες από την κοινωνιολογική του οπτική, επιτρέπουν να διαπιστώσουμε τη φροντίδα και το πάθος του για τη διάσωση και ορθή χρήση του γλωσσικού πλούτου, το πλάσιμο νέων όρων, την ερμηνεία και τη διάδοση των αριστουργη-

μάτων της αρχαίας ελληνικής κληρονομιάς. Η περίοδος αυτή του Λεκατσά είναι, ίσως, περισσότερο γνωστή στους φίλους της κλασικής φιλολογίας. Ο μεταφραστής του Πινδάρου (Γ. Βαλέτας, *Νέα Έστία*, 1 Όκτ. 1970), της Σαλπώς και των τραγικών αναλαμβάνει, σε μια εποχή που τίθενται τα θεμέλια, κυρίως από τις σειρές των αρχαίων συγγραφέων των εκδόσεων Παπύρου και Ζαχαρόπουλου, το δύσκολο ρόλο της μετάφρασης της αρχαίας ελληνικής γραμματείας, που τη θεωρεί θεμέλιο του νεοελληνικού πολιτισμού.

Στη δεύτερη περίοδο, που συμπίπτει με τους πολιτικούς αγώνες της χώρας μας μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, το ενδιαφέρον του στρέφεται προς μια κοινωνιολογική θεώρηση της ιστορίας. Υπό το φως και την επίδραση της μαρξιστικής σκέψης, δίνει ιδιαίτερη σημασία στις κοινωνικές και πολιτικές ζυμώσεις που οριοθετούν τους σταθμούς εξέλιξης της ελληνικής αρχαιότητας. Όσο κι αν ορισμένα από τα θέματα αυτής της περιόδου θεωρούνται σήμερα αυτονόητα, ας μην ξεχνάμε ότι ο Λεκατσάς γράφει σε μια εποχή που τουλάχιστον για τον ελληνικό χώρο οι προσπάθειες αυτές, λόγω του πολιτικού κλίματος, είναι καταδικασμένες να περάσουν απαρατήρητες. Δεν πέρασαν όμως απαρατήρητες οι διαφωνίες του με τον Κορδάτο που ανάγονται ακριβώς σ' αυτή την εποχή των ιδεολογικών αντιπαραθέσεων.

Τέλος, από το 1950 και ύστερα ο Λεκατσάς κινείται στο χώρο της «εθνολογίας» και «θηρησκευτολογίας», πεδίο που το καλλιέργησε με ανεξάντλητη εργατικότητα και υπομονή μέχρι τον πρόωγο θάνατό του, θίγοντας με ευστοχία θέματα που ακόμη θέτουν δυσεπίλυτα προβλήματα στους μελετητές. Ο συνδυασμός πρωτόγονων πρακτικών, λαϊκών διηγήσεων και φιλολογικών μαρτυριών από την αρχαία αλλά και την όψιμη γραμματεία αποτελούν κύριο γνώρισμα αυτής της περιόδου του συγγραφέα που, ακολουθώντας τη θεωρία της συνεξέλιξης των πολιτισμικών φαινομένων, εξιστορεί και ζωντανεύει με γοητευτική πειθώ το πέρασμα της αρχαίας ελληνικής κοινωνίας από την αγριότητα στον πολιτισμό. Στην Εισαγωγή του βιβλίου του *Η Καταγωγή τών θεσμών, τών έθιμων και τών δοξασιών, Κεφάλαια τής κοινωνικής ιστορίας τών Έλλήνων και τών άλλων λαών* (1951), όπου συζητά το φαινόμενο του τοτεμισμού, της μητριαρχίας και της γονιμικής μαγείας, οι θέσεις του είναι σαφείς: «Έπειδή τά στάδια τής κοινωνικής προΐστορίας είναι κ' όρισμένα κ' οίκουμενικά, οί δοξασίες, οί θρησκευτικές ιδέες, τά έθιμα κ' οί θεσμοί είναι τά ίδια σ' όλους τούς λαούς και μοναχά στίς ιδιομορφίες τους κι από τή φάση τής εξέλιξής τους παραλλάζουν». Δεν θα επεκταθούμε φυσικά εδώ σε εξονυχιστική παρουσίαση της πλούσιας αυτής πνευματικής παραγωγής, που στοχεύει κυρίως στην αναζήτηση των απαρχών της κοινωνικής και θρησκευτικής ζωής. Δυστυχώς, απουσιάζει από το αφιέρωμα μια μελέτη για το βιβλίο αυτό. Ένα παρόμοιο εγχείρημα σημαίνει ότι θα έπρεπε να ξαναγράψουμε την ιστορία της θρησκείας της αρχαίας Ελλάδας. Η συστηματική διερεύνηση και τεκμηρίωση ενός απέραντου αποδεικτικού υλικού και η εξονυχιστική παράθεση μυθικών διηγήσεων, που αντανακλούν πανάργα και δρώμενα, αποτελούν τα κυριότερα γνωρίσματα όλης αυτής της περιόδου.

Για να γίνει, ωστόσο, περισσότερο σαφής η ερμηνευτική οπτική του Λεκατσά που ανατρέπει λίγο πολύ τα καθιερωμένα στον ελλαδικό χώρο, σχήματα του στείρου κλασικισμού, είναι απαραίτητο να σημειώσουμε ότι η προσπάθεια κατανόησης της αρχαίας ελληνικής κληρονομιάς υπό το πρίσμα των ανθρωπολογικών αναζητήσεων του τέλους του 19ου αιώνα και των αρχών του 20ού δεν βρήκε ιδιαίτερα πρόσφορο έδαφος στη χώρα μας. Η εθνο-

γραφία και εθνολογία αναπτύσσονται με τη μορφή της λαογραφίας ενώ οι τίτλοι των πανεπιστημιακών εδρών είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστικοί: Ο Ν.Γ. Πολίτης κατείχε την έδρα της *Μυθολογίας και της αρχαιολογίας* στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και ο Στ. Κυριακίδης την έδρα της *Θρησκείας των αρχαίων Ελλήνων, του ιδιωτικού βίου αυτών και της λαογραφίας*. Με την ιδιότητα του κλασικού φιλόλογου ο Ι.Θ. Κακριδής γεφυρώνει την απόσταση ανάμεσα στην αρχαία και τη σύγχρονη Ελλάδα, εστιάζοντας το ενδιαφέρον του στα στοιχεία εκείνα που επιβεβαιώνουν την αδιάσπαστη συνέχεια των διαφορετικών περιόδων του ελληνικού πολιτισμού. Αντίθετα, όσοι ασχολούνται με ανθρωπολογικά θέματα παραμένουν μάλλον στο περιθώριο. Έτσι, τα έργα του Α. Κεραμόπουλου και του Λ. Πηνιάτογλου είναι σχεδόν άγνωστα, ενώ καλύτερη τύχη γνώρισαν οι μελέτες της Α. Χατζημιχάλη, *Οι Σαρακατσάνοι κ.ά.*, του Ι. Κορδάτου και της Κ.Ι. Κακούρη (βλ. και την εισαγωγή του Δ.Γ. Τσαούση, «Η κοινωνική ανθρωπολογία στην Ελλάδα» στο Γκ. Λιένχαρντ, *Κοινωνική ανθρωπολογία*, Αθήνα 1985, 11-22). Μοναδική, ίσως, εξαίρεση αποτελεί το έργο του Λεκατσά που κέρδισε το αναγνωστικό κοινό, χάρη στη μαγεία και την ορμή του λόγου του καθώς και τις νέες ιδέες που με πολύ εύληπτο τρόπο επαναθέτουν τα θρησκευσιολογικά και ιδεολογικά πλαίσια της αρχαίας ελληνικής κοινωνίας.

Στην προσπάθειά μας λοιπόν να θέσουμε τα θεμέλια ενός επιστημονικού διαλόγου πάνω στο πλούσιο έργο της πολύπλευρης αυτής προσωπικότητας, δώσαμε ιδιαίτερη προσοχή στην πρώτη και δεύτερη περίοδο της συγγραφικής του δραστηριότητας. Από την τρίτη περίοδο αφήσαμε ασχολίαστα τα θέματα εκείνα που είχαν συμπεριληφθεί στο αφιέρωμα του περιοδικού *Διαβάζω* (166, 22-4-87), με εξαίρεση το κείμενο για την *Ψυχή*, που αναδημοσιεύουμε εδώ. Πάλι, όμως, δεν ξαναπλήσαμε τον εργογραφικό του κατάλογο, τον οποίο με πολύ κόπο συνέταξε ο Α. Λεντάκης και είναι στη διάθεση του αναγνώστη, μαζί με το βιβλιογραφικό οδηγό, στο τέλος αυτού του τεύχους. Οι συνεργάτες του αφιερώματος επιχειρούν να δώσουν μια εικόνα της σύνθετης και πολύπλοκης πνευματικής του δημιουργίας, τεκμηριώνοντας, ο καθένας από τη δική του οπτική και επιστημονική κατάρτιση, τη συμβολή του Λεκατσά στο πλατύ και πολύμορφο πεδίο της αρχαιολογίας. Στις μελέτες τους, όπου είναι εμφανείς οι επικαλύψεις και οι διαφορές στον τρόπο προσέγγισης, διατυπώνονται επίσης ορισμένοι προβληματισμοί σε ερμηνευτικές εικασίες που απασχολούν ακόμη τους ειδικούς. Τέλος, προσπαθούν να δώσουν το σημείο που βρίσκεται η σύγχρονη έρευνα, ώστε ο αναγνώστης να μπορεί να διακρίνει τις δυσκολίες που συνάντησε ο μοναχικός ερευνητής με την αδάμαστη επιμονή και την προσήλωση στη λογοτεχνική τελειότητα, σε ερωτήματα που παραμένουν ανοιχτά για την έρευνα.

Η ανάπτυξη τα τελευταία χρόνια των ανθρωπολογικών σπουδών σε όλο τον κόσμο, οι μεταφράσεις πολλών σημαντικών έργων στη γλώσσα μας και η ένταξη του επιστημονικού αυτού κλάδου στον ακαδημαϊκό χώρο έχουν βαθύνει τη γνώση μας για τα ανθρωπολογικά θέματα, δημιουργώντας έτσι τις προϋποθέσεις για την αποδοχή της πνευματικής κληρονομιάς του Λεκατσά. Δυστυχώς, ο πρόωρος θάνατός του στέρησε τη χαρά να δει πως «ισιώθηκε ο δρόμος» για νέες ερμηνευτικές απόπειρες. Το κενό, ωστόσο, που άφησε ο θεμελιωτής του ανθρωπολογικού λόγου στην Ελλάδα παραμένει δυσαναπλήρωτο.